

ТАРИХИЙ ҲАҚИҚАТ ВА БАДИИЙ ТАЛҚИН

Дилмуродова Нилуфар Асатуллаевна,

Алишер Навоий номидаги ТошДЎТАУ

мустақил тадқиқотчиси

Аннотация: Мақолада Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, таниқли адиб Асад Дилмурод (1947-2019) насрида тарихий ҳақиқат ва бадиий талқин муаммоси ўрганилган.

Таянч сўзлар ва иборалар: хикоя, қисса, роман, тарихий ҳақиқат, бадиий талқин, поэтик маҳорат, реалистик услуб, характер

Асад Дилмурод ижодий услуби 2006 йилда китобхонлар қўлига теккан “Паҳлавон Муҳаммад” [4] романида кенг ифодасини топади. Асарда ёзувчи услуби сайқаллашади ва ижодий позицияси кўламли тарзда намоён бўлади. Бу романда Низомиддин Мир Алишер Навоийнинг улуғ шахсияти ва ижодий йўналиши тараққиёти такомилида муҳим роль ўйнаган Паҳлавон Муҳаммад Абусаид сиймоси ўз ифодасини топган. Адиб унинг ҳаётини халқ ва ватан манфаатлари учун фидойилик намунаси, поэтик ижодини эса эзгулик ғояларининг ифодаси сифатида маънавий-маърифий ва ирфоний мазмунда ёритади. Инсон ва ҳаёт фалсафаси ҳақида теран фалсафий фикр-қарашларини илгари суради.

Асарда реалистик услуб етакчилик қилса-да, романтик-фантастик бўёқлар ҳам кўринади. Айни шу бўёқлар эпик тасвир таъсирчанлигини янада орттириш, қаҳраманлар дунёсини теран очиш ва бадииятни кучайтиришга ёрдам беради. Жумладан, Иброҳим Бекпўлат ҳинд қоплони, филдай бақувват барзанги сифатида таърифланади. Аҳмад Пирий “депсинса ер ўйилгудек силкинар, наъра тортса ҳаво тебранар эди” қабилида гротеск усулида берилади. Али Рустой дев сувратли, ёсуман сийратли бўлиб, рақибига қарши лалми дўқ уради. У: “истасам, ерни елкалашга қодирман”, - деб чиранади. Паҳлавон Муҳаммад силтанганида мовут камзули чоки яғрини тарафидан тириллаб сўкилади. Дарвеш Муҳаммаднинг ўмровлари қоядек чўнг, ҳар елкаси бир одам сиғадигандай кенг, пайлари таранг, мушаклари сандонда пешланган каби бўртиқ, Муҳаммад Молоний рақиб рўпарасида қад ростлаганида гўё ҳам бўйига, ҳам энига ўсади. “Одам сувратидаги дев”нинг бир тепиб баҳайбат фил Манглусни қулатиши, ўзини кўйиб юборганида гўё мушаклари ўйноқлаб, бўйин томирлари ўқлоғдек бўртиб, кўзлари косасидан

ирғиб чикқудай бўлиши ҳолатлари, бир томондан, майдонда масикқан паҳлавонлар жунунини, иккинчи жиҳатдан, маънавий ва руҳий қудратнинг оний лаҳзалардаги бирикувини, учинчидан эса, ор талашган паҳлавонлар маънавий қиёфасини кўрсатишга хизмат қилади. Рақиб даҳшати ва ваҳимасига қарши турган куч-қудрат, мардлик ва жасорат кучини ифодалашга ва маълум даражада ҳажвий-юмористик қиёфалар чизишга хизмат қилади. Бундай тасвирлар романга анъанавий эпосга хос эпик кўламдорлик, бадий шартлилик, идеаллаштириш, муболаға ва гротеск, ижодий тўқима каби кўплаб хусусиятлар сингдирилганлигини кўрсатади.

“Паҳлавон Муҳаммад”да бош қаҳрамон сиймоси талқини орқали донишманд, оқкўнгил, эътиқоди бутун ва иродали аллома ғояларининг инсонпарварлик моҳияти муфассал кўрсатилган, муаллифнинг унга кечинмадошлик туйғулари ифодаланган. Қаҳрамонни маънавий-руҳий покланиш йўлларида олиб ўтиш орқали камолотга етаклашда ёзувчи унинг иймон-эътиқоди ва дунёқарашига алоҳида диққат қаратади. **БУТУН ОДАМ**лардан маънавий-руҳий мадад олиб, озодлик сари талпинган қаҳрамон ўзининг жаҳолатга қарши курашиш маслагига сафдошларини ҳам ишонтира олади. У фақат файласуф алломагина эмас, элдошларининг ишончли ҳомийси тимсолида ҳам талқин қилинади. Руҳоний портретини чизиш орқали паҳлавон-валийлик характерида хос илоҳийлик қирраси ёритилади.

Бошқача айтганда, романдаги зиддиятлар нафақат шахс ва жамият, эзгулик ва ёвузлик, балки иймон ва нафс ўртасида ҳам кечади. Муаллиф жисмоний кучлар тўқнашувини давр руҳидан ажратмайди, ички коллизия фонида акс эттиради. Паҳлавон Муҳаммад шахсиятидаги эрка интилиш, сўфийлик, баланд инсоний ғурурдан келувчи андак кибр, қатъият, ишонч, юксак руҳоний улуғворлик, йиғиқлик, алломалик, ошиқлик, оддийлик, чапанилик, ҳазилкашлик каби вазият талаби билан ўзгариб турувчи руҳий ҳолатлар унинг ижтимоий фаолиятидаги инсонпарварлик ва ватанпарварлик фазилатлари билан табиий уйғунликда жонли манзаралар воситасида маҳорат билан тасвирланади.

Ёзувчининг ўзига хос маҳорати қаҳрамон ижтимоий мавқеини унинг маънавий-руҳий олами бадий манзаралари тасвирлари орқали ёритиш, кўнгил кишисининг ички руҳий кучини кези келганда сабот билан жиловлай олиши, вазият талаби билан уни жисмоний қудратга айлантира билиши, ҳар бир қаҳрамоннинг бетакрор маънавий-руҳий ўлчамлари борлигини ифодалашда ҳам намоён бўлади.

Асад Дилмурод тарихий воқеликни бадиий англаш ва қайта яратишда янги тафаккур нуқтаи назаридан ёндашади ва ўтмиш мафкураси исломий эътиқоди туфайли узоқ йиллар қаламга олишга йўл қўймаган сиймонинг ботиний ҳамда зохирий сиймосини ишонарли тасвирлайди. Натижада, дунёвий ва реалистик йўналиш доирасини илоҳийлик мотивлари, романтик-хаёлий ҳамда фантастик руҳ ҳисобига бойитади ҳамда романчилигимизда мавжуд бўшлиқни тўлдиришга муваффақ бўлади.

Роман композицияси ва архитектоникаси ҳар тарафлама пухта ишланган бўлиб, бўлим ва бобларнинг ўзаро мувофиқлиги, яхлит узвий қурилиши таъминланган. Учта ҳукмдор (Абулқосим Бобур, Султон Абусаид, Ҳусайн Бойқаро) даврида содир бўлувчи роман воқеалари Машҳад, Ҳирот, Астрабод каби шаҳар ва унинг қишлоғу кентларида кечади. Муаллиф ретроспектив сюжет орқали одамларга меҳр улашиб, пировардида ўзи ҳам меҳр топган, яралмиш бир банда сифатида фоний дунё сирларини тўла англаб етолмаган руҳ кишиси кўнгил ҳолларини теран англайди, кичик оламда суратланган катта оламни кўришга, ифодалашга эришади.

Абулқосим Бобур вафотидан кейин мамлакат тахтига келган Султон Абусаид зулми ҳаддан ошиши тафаккурнинг тушовланишига боис бўлганлигини тасвирлашда адиб Алишер Навоий асарларига таяниб иш кўради. Алишер Навоийнинг Паҳлавон Муҳаммад ҳақидаги маълумотлари, айрим ғазалларининг мазмуни романга сингдириб юборилади.

Шунга асосланиб айтиш мумкинки, улуғ мутафаккир шоир асарларида келтирилган тарихий қайд ва ривоятлар роман учун эпик замин вазифасини ўтайди. Асар баёнида бир қадар саргузашт-детективлик хусусияти ҳам кузатилади. Навоий ва чўри Давлатбахт, Навоий ва Биноий муносабатларида адиб тариқат пирини англашда ривоятлар мазмунидан чиқиб кетолмайди.

Хадича бегимга бўлган муҳаббати фарзандларига бўлган меҳрини тўсган, ҳам руҳи, ҳам қўли кишанлангани боис ўз-ўзидан қочиб қутула олмаган, аросат гирдобиди қолиб, беҳад чарчаган, оталик, ошиқлик ва ҳукмдорликни мувозанатга келтира олмаган, сўнгсиз изтироб гирдобиди умрдан нолиб, дил чигалини ёзмоқ тилагида дардларини майга чўктирмоқни тилаган Султон Ҳусайн романда кўнгил одами сифатида ишонарли чизилади. У ўз-ўзини узлуксиз равишда тафтиш этади, қилмишларини изоҳлашга уринади ва шу жараёнда характери очила боради.

Адиб сертўполон юришлару шикорлар, низою нифоқлардан холи осуда оламни соғинган Алишер Навоий кўнглидаги орзу-ниятлар оламига қайтиш истагини, табиатидаги хонанишинлик ва ёлғизликка талпиниш туйғуларини

инжалик билан англаган ва ифода этган. Паҳлавоннинг маъшуқаси Зулфизар ҳам кўнгил одами сифатида идрок этилади. У ўз бахтию тахтидан қоникмай, нотугал дунёда мажбурият юзасидан яшайди. Бир умр ошиғининг оламига интилиб, ундан рухий мадад олиб умргузаронлик қилади. Паҳлавон Муҳаммад ва унинг шогирдлари инсоф ва диёнатни дастур, сабру бардошни қурол деб билишади, рухий эркинликни ардоқлашади. Улар билак кучини шуур ва сезимлар кучи билан уйғунлаштира оладилар. Паҳлавон кўнгил кишиси эканлигини кенгроқ очишда унинг таъби ва ҳоли поэтик асосларда кузатилгани, табиатида андак риндона кайфият-ҳолатлар мавжудлигига эътибор қаратилгани ҳам муҳим роль ўйнаган.

Умуман айтганда, Асад Дилмурод Алишер Навоий, Ҳусайн Бойқаро, Сайид Ҳасан Ардашер, Паҳлавон Муҳаммад, Дарвеш сингари образлар характериға хос фазилатлар, улар руҳиятида ҳаётий зиддиятлар билан уйғунликда кечадиган тебранишлар муҳим эстетик аҳамият касб этади ва китобхонни мафтун эта олади.

ИҚТИБОСЛАР:

1. Дилмурод А. Танланган асарлар 2-жилд. – Тошкент, ШАРҚ 2012.
2. Дилмурод А. Оқ аждар сайёраси. – Тошкент, Ўзбекистон НМИУ. 2012.
3. Дилмурод А. Хаёл чўғланиши. – Тошкент, Янги аср авлоди. 2015.
4. Дилмурод А. Паҳлавон Муҳаммад. – Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 2016.
5. Дилмурод А. Хилват. – Тошкент, Янги аср авлоди. 2017.